

א. מבוא

אנחנו חיים בעיצומה של מהפכה: ההתפתחות הטכנולוגית בתחום המחשב, המידע הדיגיטלי והרשתות הדיגיטליות מחוללת מהפכה חברתית, כלכלית ואף פוליטית. טכנולוגיות מידע (Information Technologies) חדרו כמעט לכל גוני הפעילות האנושית והפכו לחלק בלתי נפרד מחיי היום-יום שלנו. פעולות רבות שאנו מבצעים מדי יום הן מתוכננות-מחשב ומתבצעות באמצעות רשתות דיגיטליות: חברות באמצעות רשתות חברתיות, התעדכנות בחדשות ודיווח עצמאי על אירועים, תשלום חשבונות באתר האינטרנט של הבנק או של הרשות המקומית, מסחר אלקטרוני, חיפוש דירה והזמנת ציוד, קריאת ספרים באמצעות קוראי ספרים אלקטרוניים, צפייה בסרטים, האזנה למוזיקה ועוד ועוד. אמצעי התקשורת המתווך בין פרטים, בין הגולש לקהילה וביניהם לבין מוסדות וארגונים, מעצב את הפעילות האנושית ולעתים אף מגדיר אותה מחדש. האינטרנט הוא בוז'מנית זירה של אינטרקציה חברתית, זירה מסחרית-כלכלית, זירה ציבורית-פוליטית ולעתים גם זירה עבריינית או אפילו טרוריסטית ולכן גם זירה ביטחונית. בהקדמה זו אנחנו מבקשים להאיר את הרשת הדיגיטלית כזירה משפטית, על רקע הזירות הקודמות. התפתחויות אלה ניצבות, כמובן, לפתחו של המשפט ומעוררות שורה של שאלות חדשות. באחת הפרשות המשפטיות הראשונות בישראל שעסקו בטכנולוגיות מידע השכיל השופט מישאל חשין, בשבתו כיושב ראש ועדת הבחירות, להכיר בקושי של מערכת המשפט להתמודד עם השינויים שבעידן המידע:

שיטת המשפט רצופה הוראות-מסגרת ומושגי-מסגרת – הוראות ומושגים אשר מעיקרם נוצרו לקליטת שינויים – ועל דרך זו מתאימה היא עצמה לשינויים בטכנולוגיה; בעיקר לשינויים משניים, אך לא רק להם [...] כך בשינויי אבולוציה. לא כך בשינויי רבולוציה, ברעידות-אדמה ההורסות ערים ומשקעות אותן במעמקים. וכיום מצויים אנו בשינוי טכנולוגיה של רבולוציה. שכן המחשב – ועימו האינטרנט – אינם אך מוטציה של צורות חיים קודמות שהכרנו ואשר ביתנו בשיטת המשפט. חיים חדשים הם, והילוכם אין הוא כהילוך צורות החיים שהורגלנו לחיות בחברתן.¹

השינוי שמחוללות טכנולוגיות המידע, דרמטי ככל שיהיה, איננו אירוע חד-פעמי המאפשר תגובה משפטית נקודתית שתיתן מענה למצב החדש. מדובר בתהליכים של שינויים דינמיים, המתרחשים בקצב ובעצמה שלא היו כמותם בדורות הקודמים. למשל, ההנחה המקובלת בתחום היא שיכולת המחשוב מכפילה את עצמה בכל שמונה-עשר

* עורכי הספר

1 תב"ם 16/2001 ש"ס נ' פינס, פ"ד נה(3) 159, 165 (2001).

חודשים לערך (הנחה הידועה בכינוי "Moore's Law", על שם גורדון מור, מייסד חברת "אינטל"). שיטת המשפט כוללת כמובן מנגנונים של שינוי והתאמה, באמצעות מושגי סתום ועקרונות משפטיים הנתונים לפרשנות של משתמשי המשפט (רשויות, עורכי דין וכמובן – בתי משפט). אולם קצב ההתפתחות הטבעית של המשפט אינו מותאם לשינוי הטכנולוגי, שהוא תהליך מתמשך המחולל שינויים דרמטיים בתדירות גבוהה. נוכח מציאות זו מתעורר הצורך לפתח כלים משפטיים המבוססים על הבנה של הקשר הדינמי והמורכב בין המשפט לבין הטכנולוגיה.

סוגיות הקשורות לנקודת ההשקה בין הטכנולוגיה למשפט נלמדות בדרך כלל בהקשר של תחום משפטי מסוים כגון דיני זכויות יוצרים, הזכות לפרטיות וחופש הביטוי, או בהקשר של דוקטרינות ספציפיות יותר כגון אחריות ספקי שירות, עבירות מחשב או עבירות אחרות שיש להן פן מחשوبي (כגון פדופיליה, הימורים) וראיות אלקטרוניות. ספר זה נועד לבחון את נקודת ההשקה בין הטכנולוגיה למשפט ממבט על החוצה את גבולותיה של דוקטרינה משפטית כזו או אחרת.

בהקדמה זו אנו מבקשים להציג תחילה את הפרדיגמה של משפט וטכנולוגיות מידע המתהווה במחקר. לאחר מכן נציג את מבנה הספר ואת תמצית פרקיו ונסיים בתודות. לאחר ההקדמה נציג ממצאים של מחקרים פשוטים שבחנו את חדירתה של הטכנולוגיה לתוך המשפט, באמצעות בדיקת היקפם, תדירותם ותוכנם של אזכורי המונח "אינטרנט" בחקיקה ובפסיקה ובאמצעות בדיקה של מבחר דימויים של האינטרנט שמופיעים בפסיקה בתי המשפט.

ב. משפט וטכנולוגיה כפרדיגמה חדשה במחקר

מקובל לחשוב שנקודת ההשקה בין משפט לטכנולוגיה מצטמצמת לשאלות של יישום, שעניינן החלת כללים משפטיים קיימים על טכנולוגיה חדשה או עיצוב כללים משפטיים חדשים. לפי גישה זו, הטכנולוגיה החדשה אינה שונה ממודל עסקי חדש שמחייב התאמה של דיני ההגבלים העסקיים או של דיני הגנת הצרכן, למשל. אולם לא כך הם פני הדברים. אנו סבורים שיש מקום להצביע על הקשר שבין משפט לטכנולוגיה כמסגרת מחקר שיש בה עולם תוכן מלא ועשיר יותר מאשר יישום טכני גרדא. כאשר המשפט מתמודד עם סוגיה של זכויות יוצרים דיגיטליות, למשל, לא מדובר רק בהחלה של כללים ישנים למצב חדש. נקודת ההשקה בין משפט לטכנולוגיה אף אינה מוגבלת לבחינת העקרונות והדוקטרינות המצויות בבסיס ענפי המשפט ומידת התאמתם למציאות הטכנולוגית המשתנה.

הפרדיגמה של משפט וטכנולוגיה מציעה מסגרת מחקר אנליטית לבחינת שאלות הנוגעות להסדרה בכלל, נוסף לכללים המשפטיים הספציפיים או לדוקטרינות המשפטיות שבהם מדובר. זהו מחקר הבוחן את הטכנולוגיה כשינוי דינמי, העומד בקשר אינטרקטיבי (הידודי) עם המשפט ועם גורמים נוספים. מחקר זה רואה במשפט אמצעי הסדרה אחד בלבד הפועל לצד אמצעי הסדרה נוספים בסביבה הדיגיטלית, ובמסגרתו נבחנים קשרי הגומלין בין גורמי ההסדרה השונים. מחקר מנקודת מבט זו מדגיש את השפעתן של החלטות משפטיות על מימוש הפוטנציאל הטמון בטכנולוגיות מידע ועל גיוסן לשירות

ערכי החברה. לבסוף, נקודת מבט זו מביאה בחשבון את ההשלכות של החלטות משפטיות על מחקר ופיתוח טכנולוגיים ועל עיצובן של טכנולוגיות חדשות.

למסגרת האנליטית של משפט וטכנולוגיה יש משמעות מעשית: היא מנחה את המשפטנים לאתר את המאפיינים הייחודיים לטכנולוגיות מידע בכלל, ובפרט לטכנולוגיה קונקרטיית שנבדקת כגורם מחולל שינוי. בעת הטיפול בשאלות המשפטיות המתעוררות בהקשר זה, מונחה המשפטן לפתח רגישות למאפיינים אלה בכל שלבי העשייה המשפטית: החל מניסוח חוזים ותקנונים לאתרי אינטרנט, דרך החלטות מנהליות והחלטות שיפוטיות וכלה בחקיקה של תקינה טכנולוגית ועיצוב מדיניות בכלל, ובמעורבות תומכת בעיצוב הטכנולוגי עצמו. הקשר בין משפט לטכנולוגיה הוא, אפוא, רב-ממדי. תובנה זו מרחיקה אותנו מיישום טכני וחד-כיווני של המשפט על הטכנולוגיה, ומחייבת אותנו להבין את מהותו של כל גורם בנפרד ואת הקשר ביניהם.

מכיוון המשפט, הקשר בין משפט לטכנולוגיה נוגע בכמה היבטים: משפט כמערכת ערכית הבנויה מכללים ועקרונות והנדרשת להגיב לשינויים טכנולוגיים; משפט כמסוד חברתי המעצב (עם גורמים אחרים) את הטכנולוגיה; חקר המשפט כמשקף שינויים חברתיים וכמכונן אותם, ובכלל זה חדירת טכנולוגיות מידע והטמעתן בחיי היום-יום; ולבסוף, הבנת השינוי במעמדו של המשפט כמערכת המסדירה התנהגות באמצעות כללים, ואותם אוכפים רשויות אכיפת החוק ובתי המשפט.

מכיוון הטכנולוגיה, הקשר עם המשפט מאיר את הממד הערכי שיש בכל טכנולוגיה, בין אם ממד ערכי זה נוצר מראש ככוונת המפתח, בין אם נוצר בהבניה חברתית מאוחרת ובין אם בשני האופנים גם יחד. גישה ערכית זו ביחס לטכנולוגיה דוחה את הדטרמיניזם הטכנולוגי, שמניח כי הטכנולוגיה מתפתחת מאליה, לפי "חוקים משלה", ללא השפעות חיצוניות מראש ובעת הפיתוח ובדרך שבולמת התערבות חיצונית בדיעבד. בכך מאפשרת נקודת המבט של משפט וטכנולוגיה לזהות את מרחב הבחירה הטמון בפיתוח הטכנולוגי ואת תפקידו של המשפט בעיצובה של הטכנולוגיה.

1. המשפט כמגיב: כללי משפט ושינויים טכנולוגיים

הצורך לעצב תגובה משפטית לבעיות ולאתגרים שמעוררות טכנולוגיות חדשות הוא נקודת ההשקה המוכרת ביותר בין משפט לטכנולוגיה. ההתפתחויות הטכנולוגיות מאלצות את מערכת המשפט לבחון את התאמתם של כלים משפטיים קיימים – חוקים, תקנות ומבחנים משפטיים – למציאות חדשה. הטכנולוגיה יוצרת נסיבות חדשות שהחוק הקיים לא התייחס אליהן. למשל, האם סעיף 17 לחוק הבחירות (דרכי תעמולה) התשי"ט-1959, שמסדיר וקובע מגבלות שונות על שידורי תעמולה באמצעות הרדיו והטלוויזיה, חל גם באינטרנט? האם פרסום תמונות של אדם אחד בדף הרשת החברתית של "חברו" הוא פגיעה בזכותו לפרטיות? האם מותר לחשוף פרטים של גולשים אנונימיים ברשת? מהו ההליך המשפטי המתאים לכך, אם בכלל? מתי גלישה באתר אינטרנט היא בגדר הסכמה לחווה בר-תוקף? מהי המסגרת המשפטית המתאימה לבחינת אחריותם של ספקי שירותים באינטרנט ללשון הרע שהפיצו הגולשים? האם המשטרה יכולה לבחון את תוכנו של תא דואר אלקטרוני של אזרח ישראלי, המנוהל במערכת דואר של חברה זרה? האם חברת הימורים שמאוגדת

במדינה שבה פעילות זו היא חוקית רשאית לפעול במרחב המקוון של ישראל? האם קיים ככלל מושג משפטי של "מרחב מקוון ישראלי"?

במקרים מעין אלה, האתגר העומד בפני מערכת המשפט הוא לפרש את הכללים המשפטיים הקיימים ולהתאימם למציאות הטכנולוגית החדשה. לעתים קרובות הדבר מחייב בחינה מחדש של תכלית החקיקה וחזרה למושכלות יסוד, בצד בחינת היכולת ליישם את העקרונות שביסוד החקיקה במציאות החדשה שיוצרת הטכנולוגיה. ראו למשל כיצד משנה האינטרנט את הפוליטיקה. האם יש מקום להסדרה של תעמולת בחירות באינטרנט? אנו מכירים את המתווה הכללי של הסדרת התעמולה לפני התפתחות האינטרנט: ערוצי טלוויזיה ורדיו חויבו להקצות זמן לשידורי תעמולה שהפיקו המפלגות, ונקבע מפתח של זמני השידור שהוקצו לכל מפלגה. מה גורל המתווה הזה באינטרנט? מצד אחד, באינטרנט אין מחסור בערוצי שידור ובזמן שידור, ולעתים קרובות הגולשים מספקים את התוכן באופן ישיר.² מן הצד האחר, מתפתחים באינטרנט חסמי כניסה אחרים: למשל, היכולת לשלוט בתשומת הלב של הגולשים באמצעות עיצוב תוצאות החיפוש של מנועי חיפוש, באמצעות העדפה של ספקי השירות לתכנים ממקור מסוים או באמצעות שימוש בתכנות סינון. גורם נוסף שעשוי להעניק יתרון בתעמולת בחירות הוא הגישה למידע פרטי והיכולת לאסוף כמות עצומה של מידע אישי על ציבור הבוחרים, להצליבו ולעבדו. כיצד ראוי שהמחוקק יתמודד עם אמצעים אלה ועם המציאות החדשה שהם יוצרים כדי להבטיח את התכלית הרצויה? הכרעה בשאלות אלה מחייבת אותנו לחזור לעקרונות היסוד של ההליך הפוליטי ולבחון מה מטרתם של "דיני הדמוקרטיה"³: אילו ערכים מעורבים בהם (שוויון, חופש ביטוי, השתתפות בהליך הדמוקרטי, טוהר הליך הבחירות, פרטיות וכדומה, לפי העניין וההקשר). כל אלה – לצד לימוד הטכנולוגיה ומאפייניה, לצד בדיקת גורמים נוספים (היבטים כלכליים, למשל) ולצד לימוד האינטרקציה ביניהם. כמובן, ייתכן שחזרה לעקרונות יסוד תוביל למסקנה שתכלית שהייתה ראויה בעבר אינה מתאימה עוד כיום.

הסדרים משפטיים אחרים מבקשים לשמר את אמון הציבור במערכת השלטון. דיני מימון מפלגות, למשל, מטילים בדרך כלל הגבלות על תרומות שרשאי מועמד נבחר ציבור לגייס. מטרת הדינים היא למנוע השפעה מצד בעלי הון המבקשים את חסדי השלטון באמצעות תרומות למועמדים, בתקווה שהללו יגמלו להם באמצעות טובות הנאה לאחר שייבחרו. סביבת המידע עשויה לשנות את המציאות הפוליטית הזו, כפי שהדגים נשיא ארצות הברית ברק אובמה במסע הבחירות שלו בשנת 2008. השימוש באינטרנט לצורך גיוס קולות וגיוס כספים אפשר למצביעים רבים לתרום תרומה קטנה לקמפיין הבחירות. בסופו של דבר הצטברו התרומות לסכומים משמעותיים; אלה סייעו במימון קמפיין הבחירות של המועמד, והוא זכה. גם כאן, התייחסות משפטית תחייב בירור של עקרונות יסוד בדבר תכליתם של תעמולה פוליטית, של השתתפות בהליך הדמוקרטי באמצעות תרומה, של חופש הביטוי, של שוויון ועוד. לעומת כל אלה ניצבים מאפייני הטכנולוגיה,

2 שם.

3 לדיון בדיני דמוקרטיה ראו דפנה ברק־ארוז "לקראת דיני דמוקרטיה בישראל" עיוני משפט לג, 527 (2011). לדיון בשאלות שעניינן ההליך הדמוקרטי באינטרנט, ראו: JACOB ROWBOTTOM, DEMOCRACY DISTORTED: WEALTH, INFLUENCE AND DEMOCRATIC POLITICS, 216–44 (2010).

שבמקרה הזה מאפשרים השתתפות רחבה יותר של ציבור הבוחרים בזירה הציבורית. אך זו אפשרות שיש בצדה גם מכשולים וקשיים, כמו פערים דיגיטליים (שהם פערים כלכליים, טכנולוגיים, פערי שפה, אוריינות טכנולוגית, מצב בריאותי ועוד), חשש ממניפולציה של גורמים בזירה הפוליטית המקומית או מחוצה לה ועוד.

לעתים מאפשר השינוי הטכנולוגי שימושים חדשים שלא היו מוכרים קודם לכן, ולכן נדרשת התאמה של הזכויות המשפטיות לאפשרויות אלה. דוגמה אחת היא נושא חופש המידע והגישה למסמכים ציבוריים; כיצד ניתן להבטיח את פומביות הדיון המשפטי, שהיא חיונית לשמירה על זכויות האזרח, בבית משפט ללא נייר שהדיונים בו נערכים לעתים קרובות באמצעות החלפת מסרים אלקטרוניים? האם מתחייב מעקרון חופש המידע כי יוקם אתר אינטרנט ציבורי שיספק לציבור מידע נגיש ללא תמורה? דוגמה נוספת היא הזכות לפרטיות במידע. דיני הגנת הפרטיות בישראל מבקשים להגן על הפרט מפני שלושה סוגי איומים: האחד – פגיעות נקודתיות בפרטיות, למשל בדרך של פתיחת מכתב, של צילום ברשות היחיד או של הפרת חובת סודיות; הסוג השני – פגיעה בפרטיות מצד המדינה, למשל במסגרת דיני החיפוש, התפיסה והחקירה בכלל, ומצד מאגרי מידע ממשלתיים למיניהם; סוג האיומים השלישי – פגיעות מצד תאגידים שאוספים מידע, שומרים אותו במאגרי מידע ומעבדים אותו. במהלך העשור הראשון של המאה העשרים ואחת התברר כי איום נוסף ומשמעותי על הפרטיות מגיע דווקא מצד חברינו ברשת החברתית.⁵ הדין הקיים אינו מסוגל להתמודד עם איום זה במתכונתו הנוכחית. האתגר הוא לפרש את הדין הקיים בדרך שתוכל לאפשר הגנה על הפרטיות גם בסביבה חדשה שמייצרת סיכונים חדשים לפרטיות שלנו. מובן, שההכרעה הערכית עולה כשאלה מקדמית: האם אנחנו, כחברה, מעוניינים להגן על הפרטיות במצבים כאלה?⁶

ככל אלה נדרש המשפט להגיב; אך התגובה צריכה להיות מושכלת, נטועה במסורת המשפטית הקיימת ומוצדקת בפני עצמה,⁷ ועליה לנבוע מתוך הבנת היחס שבין המשפט לטכנולוגיה.

2. המשפט כמעצב טכנולוגיה

תפקיד המשפט אינו רק להגיב לשינויים טכנולוגיים ולשינויים החברתיים, הכלכליים או הפוליטיים שהם מחוללים. המשפט משפיע גם על עיצוב טכנולוגיות, בין במישרין ובין בעקיפין. במקרים רבים התערבות משפטית עשויה להשפיע על סוג הטכנולוגיות המותרות בשימוש, על אופן יישומן, על עלות הפעלתן ועל היתכנותן של טכנולוגיות חלופיות. מגוון ההשפעות האפשריות של המשפט על התפתחות הטכנולוגיה רחב מאוד.

4 ראו למשל עת"מ (נצרת מנהלי) 326/09 התנועה למען איכות השלטון בישראל, ע"ר נ' עיריית בית שאן (פורסם ב"נבו", 2010).

5 James Grimmelman, *Saving Facebook*, 94 IOWA L. REV. 1137 (2009)

6 לדיון בנושא ראו מיכאל בירנהק מרחב פרטי: הזכות לפרטיות בין משפט לטכנולוגיה (2010).

7 ראו את דרישות ההתאמה (fit) וההצדקה (justification) שעליהן הצביע דוורקין בקשר לתקדים משפטי: RONALD DWORIN, *LAW'S EMPIRE* 230–31 (1986).

אפשר להטיל בחוק מגבלות על פיתוח ועל ייצור של טכנולוגיה מסוג מסוים. כך, למשל, מוטל פיקוח על מחקר ופיתוח בתחום ההצפנה; בדומה, בארצות הברית ובאירופה אוסרת החקיקה על פיתוח אמצעים לפריצת מנעולים טכנולוגיים שנועדו להגן על זכות יוצרים.⁸ השפעה על התפתחותה של טכנולוגיה זו או אחרת עשויה להתקיים גם באמצעות מתן תמריצים לפיתוח טכנולוגיה מסוג מסוים. למשל, החובה לאבטח מידע, המוטלת בקשר למאגרי מידע שיש בהם מידע פרטי,⁹ עשויה לעודד פיתוח מערכות שיספקו למידע הגנה ברמה הנדרשת בחוק. בדומה, הגנה משפטית באמצעות קניין רוחני עשויה להגדיל את שיעור ההשקעה בפיתוח טכנולוגיה שתזכה להגנה משפטית; כך יגבר קצב המחקר והפיתוח בתחום זה ויוסטו משאבים מטכנולוגיות אחרות, שערכן רב אולי אך הן אינן נהנות מהגנה משפטית. מנגד, הגנת קניין רוחני עלולה לייקר את הטכנולוגיה שתזכה להגנה ובכך להפחית את השימוש בטכנולוגיה זו בקרב הציבור הרחב.

לעתים הטלת אחריות משפטית בגין שימוש בטכנולוגיה אחת עשויה לעודד פיתוח של טכנולוגיות חתרניות, שמידת חוקיותן אינה ברורה. בעשור הראשון של שנות האלפיים הוביל הלחץ המשפטי הגובר על מערכות שיתוף קבצים לשינויים בעיצובן של מערכות אלה, שינויים שנועדו לצמצם את האחריות המשפטית הכרוכה בהפעלת המערכות. בית המשפט הטיל אחריות בגין הפרת זכויות יוצרים על מפעילת מערכת שיתוף הקבצים "נפסטר" (Napster), לאחר שנקבע כי ידעה וכי היה עליה לדעת שהמערכת משמשת להפרת זכויות יוצרים.¹⁰ בתגובה לפסק הדין פיתחה חברת "איימסטר" (Aimster) מערכת שיתוף קבצים בעלת ארכיטקטורה טכנולוגית דומה, אך הקבצים לשיתוף שהועברו באמצעות המערכת היו מוצפנים. לכן, לטענת חברת "איימסטר", לא הייתה לה הידיעה הדרושה לשם הטלת אחריות.¹¹ לאחר שבית המשפט קבע שגם דרך זו פסולה ניכר גידול בטכנולוגיות שמאפשרות שיתוף קבצים ללא גורם מרכזי כלשהו שמנתב את השיתוף, כלומר ללא גורם שניתן להטיל עליו אחריות משפטית.

בצד השפעות משפטיות אלה על הטכנולוגיה, כללים משפטיים משפיעים גם על פעולתם של יחידים שאינם פועלים במסגרת תאגידים מסחריים, אך נוטלים חלק פעיל בעיצוב טכנולוגיות מידע.¹² כך, למשל, התפתחה תנועת התכנה החופשית (Free Software) כתנועה חברתית בתגובה לחדירתם של דיני זכויות היוצרים לתחום התכנה

8 Digital Millennium Copyright Act, 17 U.S.C. §§1201–1205 (2000); Directive 2001/29/EC, of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the Harmonisation of Certain Aspects of Copyright and Related Rights in the Information Society, 2001 O.J. (L 167) 10

9 ראו סעיף 17 לחוק הגנת הפרטיות, התשמ"א-1981, ס"ח 2192.

10 A. & M Records, Inc. v. Napster, Inc. 239 F.3d 1004 (9th Cir. 2001)

11 ערכאת הערעור האמריקנית דחתה טענה זו והטילה על "איימסטר" אחריות תורמת להפרת זכויות יוצרים שבוצעו בידי משתמשי התכנה. ראו: In re Aimster Copyright Litig., 334 F.3d 643 (7th Cir. 2003)

12 ראו: Niva Elkin-Koren, *Making Technology Visible: Liability of Internet Service Providers for Peer-to-Peer Traffic*, 9 N.Y.U. J. LEGIS. & PUB. POL'Y 15 (2006)

ובתגובה להגבלות מכוח דינים אלה על העתקה של תכנה, על שינויה ועל הפצתה.¹³ פרויקט "Creative Commons" התפתח כתנועה חברתית-פוליטית בתגובה לצרכים של יוצרים שביקשו להפיץ את יצירותיהם בתוך שמירה על זכויותיהם, ושל משתמשים שניצבו נבוכים מול סבך הדינים וביקשו מורה דרך פשוט לשימוש חוקי.¹⁴ הכרה בקשר הדיאלקטי שבין המשפט לטכנולוגיה, ובכך שהמשפט משפיע על עיצוב הטכנולוגיה בדרכים נסתרות לא פחות מאשר בהסדרה ישירה וגלויה, דרושה כדי לקבל החלטות מושכלות באשר להסדרת הטכנולוגיה. כך, בעת עיצוב כללים משפטיים בנושא מסוים, יש להביא בחשבון לא רק את ההשלכות המידיות של ההסדרה על הטכנולוגיה הקיימת, אלא לנסות ולהעריך את ההשלכות הצפויות על עיצובן של טכנולוגיות עתידיות.

3. המשפט כמוסד: שיטת המשפט בעידן המידע

עידן המידע מחולל שינויים מבניים עמוקים במשפט כמוסד חברתי. כמערכת כללים ערכית שנועדה להסדיר ולכוון את התנהגות הפרט והקהילה, נדרש המשפט בעידן האינטרנט להתמודד עם שורה של אתגרים: האפקטיביות והלגיטימיות של חקיקה מדינתית ברשת גלובלית; קשיי אכיפה בכלל (למשל שאלת האנונימיות של גולשים); יישוב סכסוכים מקוון; הסדרה של הטכנולוגיה והסדרה באמצעות טכנולוגיה; השלכות של הטכנולוגיה על תפקוד המשפט (כגון פרסום שמות צדדים בפסקי דין והנגשת חקיקה ופסיקה בכלל); התגברותה של הסדרה פרטית והיחס שבין הסדרה פרטית להסדרה ציבורית.

אתגר מרכזי למשפט באינטרנט נובע מאופיו הגלובלי: האינטרנט מאפשר תקשורת בין אזרחים הכפופים לסמכות השיפוט של מדינות שונות ברחבי העולם וכן פעילות פוליטית, כלכלית וחברתית מחוץ לגבולות המדינה הריבונית. מדובר בפעילות רב-גונית שעשויה לערב משתתפים מכמה מדינות ולהשפיע על האינטרסים של אזרחים במדינות אלה ובמדינות אחרות. אופיו זה של האינטרנט עלול להקשות מאוד על החלת חוקי המדינה על פעילותם של שחקנים המצויים מחוץ לתחום שיפוטה. למשל, חברה המספקת שירותי הימורים באמצעות האינטרנט יכולה לפעול במדינה שבה הדין מתיר הימורים. עם זאת, הגישה לשירות באמצעות האינטרנט מאפשרת לגולשים ממדינות אחרות לבצע הימורים באמצעות אותה חברה, אף אם הדין המקומי במקום מושבם של הגולשים המהמרים אוסר על הימורים ככלל ועל הימורים באינטרנט בפרט. ככלל, נטו בתי המשפט בישראל להחיל את הדין הישראלי על פעילות הנגישה לישראלים גם אם זו בוצעה בידי מי שאינו ישראלי ומצוי מחוץ לתחום השיפוט.¹⁵ גישה זו מעוררת קשיי אכיפה, שכן מדובר באתרים

13 ראו: Richard M. Stallman, *Free Software: Freedom and Cooperation*, in *FREE SOFTWARE, FREE SOCIETY: SELECTED ESSAYS OF RICHARD M. STALLMAN* 155, 162, 171 (Joshua Gay ed., 2002).

14 ראו: CC – CREATIVE COMMONS, <http://creativecommons.org>, לדיון ביקורתי אהרן ראו: Niva Elkin-Koren, *What Contracts Cannot Do: The Limits of Private Ordering in Facilitating Creative Commons*, 74 *FORDHAM L. REV.* 375 (2005).

15 ראו ב"ש (מחוזי ת"א) 90861/07 קרלטון נ' היחידה הארצית לחקירות הונאה (פורסם ב"נבו", 2007): "הסתרות מאחורי המעטה" כי – החברה פועלת ומנוהלת בחו"ל, ושרתיה

המתנהלים מחוץ לתחום השיפוט ולעתים מנהלים אותם אזרחים זרים. כך, למשל, בצעד בלתי שגרתי פנתה משטרת ישראל בקיץ 2010 לספקי האינטרנט בישראל, ודרשה מהם לחסום את הגישה לאתרי הימורים על פי רשימה שהוכנה מראש.¹⁶ אולם יכולת האכיפה והאפקטיביות שלה מוטלות בספק, שכן חסימת אתרים היא זמנית בלבד: את כתובת האתר שנחסמה אפשר לשנות בקלות ולאפשר גישה באמצעות כתובת אחרת, ואילו הגולשים מצדם יכולים להשתמש בכתובות IP שאינן מזוהות עם ישראל כדי להגיע לאתרים. הטלת מלאכת הערכון והמעקב לצורך חסימת הגולשים על ספקי האינטרנט כמוה כגיוסם לביצוע פעולות אכיפה ושיטור בשליחות המדינה, והיא עשויה לסכן ערכים אחרים של שלטון החוק, של חופש הביטוי ושל חירויות הפרט.¹⁷ פרט לכך, חסימת הגולשים גורמת להם לחפש דרכים עקיפות. במצב דברים זה, נותר המשפט עם פעולה אקספרסיבית בלבד – הצהרה כי המדינה רואה בהימורים המקוונים פעולה עבריינית פסולה. התועלת שבהצהרה כזו מוטלת בספק.

בעידן המידע, אחת התופעות הבולטות ביותר במשפט היא תהליכי הפרטתו. עם הזמן התפתחה באינטרנט חלופה פרטית למשפט כמנגנון הכרעה בסכסוכים בין פרטים. המורכבות המשפטית, הסרבול הכרוך בהתדיינות משפטית בבתי משפט ולעתים אף אזלת היר של ערכאות משפטיות באכיפה אפקטיבית של זכויות הובילו להתפתחותם של מנגנונים מקוונים ליישוב סכסוכים.¹⁸ כך, למשל, המערכת ליישוב סכסוכים שפיתחה חברת "eBay" מאפשרת לבנות אמון בזירת הסחר האלקטרוני, זירה שהיא גלובלית מטבעה; המערכת מציעה מנגנון יעיל ונוח ליישוב מחלוקות בין מוכרים לקונים ברחבי העולם.

חשוב להבין כי בעידן המידע, המשפט הוא חלק מפסיפס של מנגנוני הסדרה. בצד המשפט ובאינטרקציה אתו פועלים גם נורמות חברתיות והסכמים חוזיים המשפיעים על זכויות ועל חובות של פרטים הפועלים באינטרנט. האינטרנט מתאפיין בהתחזקותם של מנגנוני הסדרה פרטיים: חוזים, תקנוני שימוש, קודים של ארגון או של ענף שלם, כללי תקינה, כללי אתיקה חיצוניים וכדומה.

טכנולוגיות מידע כשלעצמן משמשות אף הן גורם חשוב בהסדרה של התנהגות. אמצעים טכנולוגיים יכולים להחליף כללים משפטיים. טלו למשל את זכויות היוצרים. דיני זכויות יוצרים מקנים ליוצר זכות בלעדית למנוע (בין היתר) העתקה של יצירה מוגנת ללא רשותו, בכפוף לחריגים ולהגנות הקבועים בחוק. אמנם, הפצתן של יצירות במדיה דיגיטלית מאפשרת העתקה קלה וזולה של קטעים מוסיקליים, של קטעי וידאו ואף של

אינם במדינה, אינה פוטרת העורר והחברה בראשה הוא עומד, מהדין הפלילי הנהוג במדינת ישראל, ביחס לעבירות הימורים" (עמ' 9 להחלטה).

16 ראו איגוד האינטרנט הישראלי, "הימורים באינטרנט – נייר עמדה" (אוגוסט 2010). www.isoc.org.il/papers/Online_Gambling.html. כמועד כתיבת שורות אלה תלויה ועומדת בבג"ץ עתירה נגד הוראת המשטרה.

17 ראו: Michael D. Birnhack & Niva Elkin-Koren, *The Invisible Handshake: The Reemergence of the State in the Digital Environment*, 8 Va. J.L. & Tech. 6 (2003).

18 ראו: Ethan Katsh & Orna Rabinovich-Einy, *Technology and the Future of Dispute*. *System Design*, HARV. NEGOTIATION L. REV. (forthcoming 2012).

ספרים שלמים בלחיצה אחת; אך עם זאת, המדיה הדיגיטלית מקנה לבעלי הזכויות את הכוח למנוע העתקה – באמצעות שימוש באמצעים טכנולוגיים – מנעולים דיגיטליים (DRM – Digital Rights Management). אמצעים אלה, המבוססים על סוגים שונים של הצפנה, מקשים על ההעתקה ומייקרים אותה באופן שלעתים קרובות משמש בפועל מחסום מפניה. מניעת ההעתקה עשויה להיות אמצעי יעיל לאכיפת זכויות יוצרים. אולם הפעלת אמצעים טכניים להגבלת השימוש ביצירות עלולה לעתים לפגוע בזכויות המשתמשים ולשנות את האיזונים שקבע החוק באמצעות הגדרת גבולות זכויות היוצרים. הסדרת התנהגות באמצעות טכנולוגיה מחייבת, אפוא, פיתוח של מסגרת משפטית לניתוח מצבים אלה. דוגמה נוספת לפתרון טכנולוגי במקום כלל משפטי היא בתחום הגנת הפרטיות. בשוק קיימים אמצעים טכנולוגיים רבים וזמינים לשימוש, בין בתשלום ובין בחינם, המקנים לגולשים אפשרות לשלוט במידע האישי שלהם באינטרנט: תכנות הצפנה שמאפשרות הגנה על קבצים ועל תכנים שונים, טכנולוגיות להתאמה בין טעמים של הגולשים לרמת פרטיות מסוימת לבין רמת הפרטיות של האתרים שבהם הם גולשים (P3P), טכנולוגיות שמאפשרות גלישה אנונימית ועוד. הטכנולוגיות מקדמות הפרטיות (Privacy – PETs – Enhancing Technologies) אינן מחליפות את המשפט, אלא במידה רבה נוספות לו.

4. יחסי הגומלין בין טכנולוגיה למשפט

אם כן, תמונת יחסי הגומלין בין טכנולוגיה למשפט היא מורכבת. בספרות נעשו כמה ניסיונות להמשיג את מערך הכוחות ואת הקשר המורכב שבין המשפט לבין הטכנולוגיה. מודל מרכזי רב-השפעה הוא שזה שהציע פרופסור לורנס לסיג (Lessig). במרכזו של המודל נמצאת הפעילות האנושית שאותה אנחנו בוחנים ושוקלים – אם ניתן להסדירה וכיצד לעשות זאת. לסיג הצביע על הגורמים המשפיעים על אותה פעילות: המשפט, השוק, הנורמות החברתיות והטכנולוגיה. כל אחד מאלה קובע את האפשרי ואת הבלתי אפשרי (למשל, יכולת כלכלית עשויה להגביל את האפשרויות שעומדות בפנינו), את המותר ואת האסור (באמצעות הכללים המשפטיים), את המקובל ואת הלא-מקובל (באמצעות הנורמות החברתיות). לטענת לסיג, הטכנולוגיה היא גורם כבד משקל בשדה הזה – בכוחה לעצב את התנהגותנו לא פחות משעושים זאת הכללים המשפטיים. זה מקורה של הסיסמה שטבע לסיג, "הקוד הוא המשפט" (Code is Law); ב"קוד" כוונתו לטכנולוגיה.

המודל הלסיגיאני מאפשר להבין את מערך הכוחות במצבים מסוימים ולהסבירו טוב יותר. מודל זה גם מסב את תשומת הלב לסל הכלים העשיר שיש בידי מעצבי המדיניות. החוק אינו בהכרח הפתרון לכל בעיה; לעתים די בכוחות השוק או בנורמות החברתיות (ותובנה זו ידועה ומוכרת לנו, כמוכר, גם מהקשרים רבים אחרים), וגם בטכנולוגיה. אכן, אנו עדים למקרים רבים שבהם הטכנולוגיה והשוק מציעים פתרונות לבעיות ולקשיים שיצרה הטכנולוגיה עצמה. כך, למשל, ככל שאנו סבורים שחשיפת ילדים לתכנים מסוימים באינטרנט היא בעיה שמצריכה התמודדות, ניתן לשקול שימוש בפתרון משפטי – אולם זה נתקל בקשיים רבים. הקונגרס האמריקני גילה זאת עוד בשנות התשעים של המאה העשרים, כאשר חוקק חוק שקבע כי הצגת חומר פורנוגרפי לקטינים הוא עבירה פלילית.

כבר הזכרנו לעיל כי הגלובליות של האינטרנט מקשה על הסדרתו, אבל בצדה קיימים קשיים נוספים: הקושי להבחין בין פעילות מזיקה לפעילות מותרת (כגון החלפה מרצון של חומר פורנוגרפי בין בגירים, כל עוד לא מדובר בתכנים אסורים כמו חומר פדופילי), והעובדה כי כמעט כל פעילות באינטרנט מערכת מידע ולכן מעוררת שאלות של חופש ביטוי. השוק הציע פתרונות בדמות תכנות סינון, ונראה כי נעשה בהן שימוש נרחב בבתי ספר, במקומות עבודה וגם בשוק הפרטי. עם זאת, התברר כי הטכנולוגיה שנועדה להציע פתרון במקום שבו קצרה ידו של המשפט לוקה גם היא בכשלים שונים.¹⁹

במודל הבסיסי של לסיג חסר מרכיב חשוב, והוא קשרי הגומלין שבין הגורמים השונים המשפיעים על ההתנהגות הנדונה. התאמה של המודל הסיגיני לזירה הישראלית מאפשרת לעיין בקשרים אלה ביתר תשומת לב. במקום הגורם של "נורמות חברתיות", אפשר לדבר על גורם רחב יותר, של "ערכים", שכולל את הנורמות החברתיות, את נורמות השוק (שהרי ההחלטה אם לאפשר לשוק לפעול או להתערב בפעולתו היא החלטה ערכית) ובמונחים חוקתיים ישראליים – את "ערכי היסוד של השיטה".

התוצאה של התאמת המודל הסיגיני לישראל היא היווצרותו של משולש דיני המידע (משפט־טכנולוגיה־ערכים), המציף את הקשר הישיר שבין הגורמים השונים. הצלע שבין המשפט לערכים מוכרת היטב למשפטנים – בכך עוסקות תורת המשפט והפרשנות התכליתית. ההבנה כי כלל משפטי משקף ערכים מסוימים, קונקרטיים (תכלית ספציפית) או כלליים ("ערכי היסוד של השיטה") היא אבן יסוד במשפט הישראלי זה מכבר. הצלע שבין המשפט לטכנולוגיה היא זו שבה עוסק הספר הזה, ועד כה פירטנו את מורכבותו של הקשר. הצלע השלישית ראויה לתשומת לב.

מהו, אם כן, הקשר בין טכנולוגיה לערכים? טכנולוגיה לעולם אינה ניטרלית. היא מבטאת ערכים ולעתים קרובות משקפת אידאולוגיה.²⁰ הגישה הדטרמיניסטית לטכנולוגיה כופרת בקיומו של קשר כזה. לפיה הטכנולוגיה מתפתחת מעצמה, בהתאם לכללים משל עצמה וללא אינטרקציה עם גורמים אחרים. גישה כזו מאיינת מלכתחילה את האפשרות לעצב את הטכנולוגיה ובמידה רבה גם כופרת בערכיותה. הטכנולוגיה מוצגת כמכשירנית, בעלת פונקציה ותו לא. אלא שכיום קשה לאתר חוקרים שמחזיקים בעמדה כזו. סוציולוגים ופילוסופים של טכנולוגיה הצביעו זה מכבר על ערכיותה של הטכנולוגיה. ראשית, מפתחי הטכנולוגיה הם אנשים ותאגידים. אלה פועלים בחברה מסוימת. הטכנולוגיה מתפתחת כמענה לצרכים של החברה, מתוך התכנים והסוגיות שמעסיקים את חבריה, ובכך היא שונה ממחקר בסיסי, שאינו מכוון לתוצאה מסוימת. שנית, לעתים קרובות יש המבקשים שטכנולוגיה תגלם ערך מסוים בכוונה תחילה – למשל במקרה של תכנות סינון, שנועדו לאפשר בקרה או שליטה (עצמית או של הורים) על תכנים באינטרנט. האופן שבו מעוצב

19 לדיון ראו מיכאל בירנהק "החופש לגלוש בספריות ציבוריות" משפט וממשל ו 421 (2003).

20 ראו למשל: Helen Nissenbaum, *Values in Technical Design*, in *ENCYCLOPEDIA OF SCIENCE, TECHNOLOGY AND ETHICS*, at lxvi (Carl Mitcham ed., 2005).

האינטרנט עצמו (כרשת נטולת מרכז אחד, אוסף של "צינורות" במתכונת של "קצה לקצה" [e2e – end to end] וכן הלאה) מגלם ערכים מסוימים של היעדר שליטה מרכזית.²¹ בדומה, תכנות לשיתוף קבצים מסוג "עמית לעמית" (P2P – peer to peer) מעוצבות ללא נקודת שליטה מרכזית. זו תגובה לפסיקה משפטית בדבר אחריות הגורם המרכזי להפרות של זכויות יוצרים על ידי משתמשי הקצה (פרשת "נפסטר" שנזכרה לעיל), ללמדנו שהמשפט והטכנולוגיה מגיבים זה לזה. לעתים קרובות נקבעת המשמעות של טכנולוגיה בדיעבד, לא רק על ידי המתכנתים והמפתחים אלא על ידי המשתמשים ובמערכת חברתית מורכבת. מוכרות דוגמאות של טכנולוגיות שפותחו למטרה אחת, אך השימוש הנפוץ בהן שונה לחלוטין. למשל, השימושים הראשונים של טכנולוגיות מסרונים הטקסט הטלפוניים (SMS) היו עסקיים – מטרתם הייתה לקדם ערך חברתי של יעילות בהעברת מידע. אין צורך להכביר מילים על השימוש החברתי הלא-עסקי שנעשה כיום בטכנולוגיה זו. טכנולוגיית המסרונים מגלמת, אמנם, ערכים של יעילות, אך להערכתנו היא מגלמת בעיקר ערכים של חברתיות. ראוי לשים לב שהערכים החברתיים אינם ברורים תמיד. למשל, כאשר מדובר בטכנולוגיות חדשות, פעמים רבות טרם התגבשה נורמה חברתית באשר להן. גם ערכים כמוכחן הרחב יותר אינם יציבים בהכרח – חברות ומדינות משנות לעתים את הסולם הערכי שלהן או את תכניו הקונקרטיים.

המשולש של דיני המידע מאיר את הקונטינגנטיות של כל אחד מקודקודיו ואת הקשרים ביניהם. מדובר במערכת שלעולם לא תהיה יציבה. הערכים החברתיים מושפעים מהכללים המשפטיים ומהאפשרויות הטכנולוגיות; הטכנולוגיה מושפעת משני אלה, והמשפט יוזם או מגיב לאלה ולא לה. משולש דיני המידע והמודל של לסיג מאפשרים לנו להמשיג מצבים מסוימים ובכך לראות את שחסר, אולי, בתמונה. כך, למשל, סוגיה שהעסיקה בתי משפט רבים בישראל בסוף העשור הראשון של המאה העשרים ואחת היא חשיפת זהותם של גולשים אנונימיים לבקשת תובעים (בכוח) הטוענים כי נפגעו, בדרך כלל מלשונם הרעה של הגולשים האנונימיים. בתי המשפט שעסקו בסוגיה דנו בכללים המשפטיים (שאינם בנמצא), בטכנולוגיה (בדרך כלל בשאלה כיצד היא מאפשרת את האנונימיות ופחות מדי בשאלת האכיפה ובשאלת יישומו של כלל משפטי בדבר חשיפה), ובמידה ישירה למדי – גם בערכים שעל הפרק: ההתנגשות שבין האנונימיות לבין זכויותיהם של מבקשי החשיפה, ומהותה של האנונימיות. ניתן להבחין לאיזה גורם הקדישו מי מבתי המשפט ומי מן השופטים תשומת לב רבה יותר, ומי מביניהם החמיצו גורמים מסוימים. למשל, בשנת 2010 פסק בית המשפט העליון כי הדין אינו כולל מסגרת דינית מתאימה לחשיפה של גולשים אנונימיים. שופטי הרוב ושופט המיעוט נחלקו ביניהם בעיקר בשאלה הערכית בדבר מהותה של האנונימיות ובדבר כוחה, ויכוח שהתרגם לשאלה משפטית של סדרי דין. אולם הן שופטי הרוב הן שופט המיעוט התעלמו מהאפשרות של תגובה טכנולוגית לכלל המשפטי. הדיון בפסק הדין התנהל כאילו פסיקה משפטית כזו או אחרת, או חקיקה שתבוא בעקבותיה, הן בגדר סוף פסוק. אולם לא כך היא. עיון בסוגיה במסגרת

21 לדיון בנושא ראו: Mark A. Lemley & Lawrence Lessig, *The End of End-to-End: Preserving the Architecture of the Internet in the Broadband Era*, 48 UCLA L. REV. 925 (2001).

של משפט וטכנולוגיה מלמד, למשל, כי לו ייקבע כלל משפטי שיקל את החשיפה, אנחנו צפויים לתגובה טכנולוגית שתעצים את האפשרויות לאנונימיות.

ג. משפט וטכנולוגיה בישראל

כאמור, אחד המאפיינים הבולטים של האינטרנט הוא היותו רשת גלובלית המאפשרת תקשורת בין גולשים ממדינות שונות ופעולה משותפת שלהם. אם כן, מדוע יש צורך ליחד ספר למשפט ולטכנולוגיות מידע בישראל? יש לכך כמה סיבות. ראשית, בחקר תופעות גלובליות קיימת חשיבות להבנת המאפיינים המקומיים. תופעות גלובליות נקלטות במדינות ובתרבויות שונות, אולם תהליך הקליטה שלהן אינו אחיד: לכל תופעה גלובלית יש תהליך קליטה משלה, וכל תרבות מקומית מגיבה לתופעה החיצונית בצורה שונה. נקודת המפגש בין התופעה הגלובלית למציאות הלוקלית מכונה גלוקליזציה ("עולמקומיות", במינוח העברי). לעתים דוחה התרבות המקומית את הניסיון להשפעה גלובלית, ואף מגיבה בהתחזקות עצמית (צרפת, למשל, ידועה בניסיונותיה להדוף את חדירת השפה האנגלית בתוך חזיון השפה הצרפתית והגנה עליה). לעתים התרבות המקומית מקבלת את התופעה הגלובלית בברכה ובזרועות פתוחות. אך לעתים מזומנות התוצאה היא קליטת התופעה הגלובלית לתרבות המקומית בשינויים, באופן המשפיע גם על פרקטיקות אחרות בתרבות המקומית. הסוציולוג אורי רם, למשל, חקר את תהליך קליטתה של התופעה הגלובלית של מזון מהיר על תרבות האוכל המקומית בישראל.²² כך גם באשר לטכנולוגיות מידע – חוויית הגולשים הישראלים אינה דומה בהכרח לחוויית הגולשים האיטלקים, וזו שונה מחוויית הגולשים האמריקנים. הרשתות החברתיות, סוגי השירותים בכלל ותופעות רבות אחרות (כמו תגוביות לכתבות ברשת), הם מרחבים גלוקליים שבהם יוצרות הטכנולוגיה הגלובלית והתרבות הלוקלית דבר מה חדש. כאשר הטכנולוגיה גלובלית והמשפט לוקלי, מובטח לנו שדה עשיר של תסיסה תרבותית.

החברה הישראלית היא חברה קטנה ומבודדת גאוגרפית, המחוברת במעגלי חיים הדוקים יחסית. אמנם האינטרנט פריך גבולות, אבל עדיין ניתן לזהות תרבות אינטרנט ישראלית מקומית. אחת התופעות שמאפיינות את תרבות האינטרנט בישראל היא תופעת התגוביות – ה"טוקבקים": תגובותיהם של גולשים לידעיות ולמאמרים המתפרסמים באינטרנט. המילה לועזית אמנם (Talkback), אך היא משקפת את תרבות השיח הישראלית: ווכחנית, נוקבת, לעומתית ולעתים קרובות מתלהמת וחצופה. הדיון הנסב סביב הניסיון להטיל מגבלות משפטיות על התגוביות בישראל ("חופש הביטוי נגד חופש השיסוי") משקף אף הוא את המתח הערכי הייחודי לשיטת המשפט הישראלית.

מובן שהתרבות המקוונת הישראלית אינה אחידה, ויש לה פנים וגוונים לרוב. אך מתן במה לחוקרים ישראלים משקף במידה זו או אחרת את הלך הרוח המקומי. ההתייחסות לחקיקה ולפסיקה בישראל מציגה תמונה עדכנית של "משפט האינטרנט הישראלי", הנותן

Uri Ram, *Glocommodification: How the Global Consumes the Local – McDonald's in Israel*, 52 CURRENT SOCIOLOGY 11 (2004)

ביטוי לסולם הערכים המקומי, לסדר העדיפויות והטעמים המקומי, לזירה הייחודית של תרבות האינטרנט בישראל ולאופיו המיוחד של המשפט בישראל.

שנית, מתן במה לכתיבה עברית על אינטרנט אינו משקף רק את "האינטרנט הישראלי", אלא גם מסייע לפתח שפה משפטית ושיח מקומי, תרבותי ופוליטי, המשקף את הייחודיות של המשפט ושל האינטרנט בישראל. הדיון מתנהל בד בבד בכמה מישורים – המשפטי, הטכנולוגי, הישראלי והגלובלי, בשלל הצירופים האפשריים בין אלה.

שלישית ולסיום, ישראל היא מעצמה עולמית בתחום החדשנות הטכנולוגית ומובילה בתחום של פיתוח טכנולוגיות מידע. שיעור חדירת האינטרנט בישראל הוא מן הגבוהים בעולם.²³ מדינת ישראל הפכה ליצואנית חשובה של חדשנות בתחום האינטרנט, והיא משמשת מוקד משיכה למשקיעים ולחברות טכנולוגיה מרחבי העולם.²⁴ מציאות זו הופכת את חקר האינטרנט ואת הכוחות המשפטיים המעצבים אותו בישראל לסוגיה מרתקת לא רק עבור השיח המקומי אלא גם ברמה העולמית.

בספר שלפניכם תמצאו פסיפס של מאמרים; כל אחד מהם עוסק בשאלות שהצגנו כאן מנקודת מבט אחרת. לספר ארבעה שערים: שער המבוא, שבו נבחנו חדירתן של טכנולוגיות המידע לשיח המשפטי; השער השני, שבו מוצגים קשרי הגומלין בין המשפט לטכנולוגיות מידע; השער השלישי, שבו מודגמים קשרי גומלין אלה באמצעות ניתוח של מקרי מבחן; והשער הרביעי, שבמסגרתו נבחנו נקודת ההשקה בין חברה וטכנולוגיה מנקודת מבטם של חוקרי תקשורת.

בשער הראשון של הספר נבחנו חדירתן של טכנולוגיות מידע לחיי היום-יום, כפי שהיא משתקפת בשיח המשפטי. בהקשר זה מובאים ממצאים של מחקרים אמפיריים נקודתיים שערכנו כדי לבחון את הקשרים שבין המשפט הישראלי לטכנולוגיה. במחקר אחד בחנו את מופעיו של האינטרנט בחקיקה הישראלית. מתברר כי מאז שנת 1999 מאוזכר המונח "אינטרנט" בחקיקה של הכנסת ושל מחוקקי המשנה למיניהם יותר ויותר, אולם חקיקה זו כמעט שאינה מסדירה במישרין את הפעילות בו. המחוקקים זיהו את יתרונותיו של האינטרנט בקידום ערכים דמוקרטיים מסוימים, כמו פרסום חקיקה, הגברת השקיפות השלטונית ואפשרות לשיתוף הציבור בהליכים הפוליטיים והשלטוניים במידה מסוימת, ובצד זה הפוטנציאל של האינטרנט ככלי להסדרת היבטים שונים של השוק הפרטי, בעיקר בדרך של הטלת חובת פרסום על גופים פרטיים. הסדרה מהותית וישירה, הקובעת את גבולות המותר והאסור באינטרנט, נעדרת לפי שעה. את החסר משלימים בתי המשפט. במחקר קצר נוסף בחנו את מופעי המונח "אינטרנט" בפסיקה. מן הממצאים עולה גידול ניכר באזכורי האינטרנט בפסיקה, עד שזה הפך למונח שגרתי בה. רובם הגדול של האזכורים הם אגביים, ללמדנו שהאינטרנט נטמע בפסיקה כדבר שגרתי. בהמשך לכך, בחנו את כל המקרים שבהם הפנו בתי המשפט לאנציקלופדיה החופשית "ויקיפדיה".

23 שיעור חדירת האינטרנט בישראל עמד על 74 אחוזים במאמר 2009. ראו: *List of Countries Classified by Internet Penetration Rates*, INTERNET WORLD STATS – USAGE AND POPULATION STATISTICS, www.internetworldstats.com/list4.htm#high.

24 ראו: DAN SENOR & SAUL SINGER, *START-UP NATION: THE STORY OF ISRAEL'S ECONOMIC MIRACLE* 11–14 (2009).

השימוש במילון המקוון הפתוח, שבו יכול כל גולש לכתוב ולערוך ערכים, הוא מרתק. בדיקתנו העלתה שבתי המשפט הפנו ל"ויקיפדיה" כמה עשרות פעמים, בעיקר בערכאות הראשונות ובדרך כלל במסגרת סכסוכים אזרחיים; כמעט תמיד הייתה ההפניה לגרסה העברית של "ויקיפדיה". ההפניה ל"ויקיפדיה" הייתה בין כמילון ובין לצורכי העשרה, אם כי נמצאו גם החלטות שהתבססו במידה לא מבוטלת על ההגדרות שנמצאו שם. את שני המחקרים הקצרים האלה משלימים מבחר ציטוטים של אמירות בתי המשפט בישראל על האינטרנט, ונקודת מבטו של חוקר הלשון רוביק רוזנטל על שיח האינטרנט ועל השיח באינטרנט.

בשער השני של הספר הונחו יסודות להבנת קשרי הגומלין שבין המשפט לאינטרנט. בשני המאמרים הראשונים נבחנת המשמעות החברתית של הטכנולוגיה. חוקר התקשורת יובל דרור קורא תיגר על האמירה הנפוצה שלפיה "הטכנולוגיה משנה את עולמנו". אכן, הצצה אל המאה העשרים מלמדת כי טכנולוגיות רבות שינו את העולם: פצצת האטום, הגלולה למניעת היריון, האינטרנט, הטלפון הסלולרי ועוד. דרור תוהה אם זו הדרך הנכונה והיחידה להבין טכנולוגיה: האם היא משפיעה עלינו ואילו אנו מתבוננים מהצד, נדהמים ומושפעים? במאמרו הוא מציג את גישת ההבניה החברתית של הטכנולוגיה (Social Construction of Technology, או SCOT). גישה זו מציעה מודל לבחינת קשרי הגומלין שקיימים בין החברה לטכנולוגיה. היא מצביעה על ההשפעה ההדדית שקיימת בין הגורמים הפועלים; לפיה, הטכנולוגיה משפיעה עלינו אך היא איננה אוטונומית, היא איננה השחקן היחיד הפועל במגרש. גם אנחנו משפיעים עליה, מעצבים אותה, מבנים אותה בהתאם להטיות התרבותיות שלנו, בהתאם לאינטרסים הכלכליים שלנו ואף בהתאם לעמדות הפוליטיות שלנו. במאמר בוחן דרור את המקרה של ה-V-Chip, טכנולוגיה ששולבה במכשירי טלוויזיה בארצות הברית ואפשרה להורים לשלוט בתכנים שהוצגו לילדיהם. באמצעות מקרה זה מדגים דרור יישום אפשרי של גישת ההבניה החברתית ומציג את יתרונותיה ואת חסרונותיה.

המשפטן אורן ברכה משקיף על הטכנולוגיה מבעד לעיני המשפט, וביתר דיוק – מנקודת המבט של דיני האינטרנט (cyberlaw). במסגרת תחום משפטי זה נתפסה הטכנולוגיה כאמצעי של הסדרה ונבחן הקשר שבין המשפט לטכנולוגיה. ברכה, לעומת זאת, סבור שבחינה ביקורתית של השיח המשפטי על אודות הטכנולוגיה מעלה כי הדוברים בשיח זה מחזיקים בעמדה צרה בקשר לטכנולוגיה. הוא מציע להבין את הטכנולוגיה בהקשרה החברתי-תרבותי הרחב יותר, כתוצר של אינטרקציה בין קבוצות חברתיות שונות. תוכנות מתחום הראליזם המשפטי והניתוח הביקורתי של המשפט (Critical Legal Studies) מוסיפות לניתוח הזה ממד של כוח. מתוך מסגרות תאורטיות אלה משרטט ברכה מסגרת טכנולוגית-חברתית כמערכת להקצאת כוח מיקוח, כלכלי ותרבותי, בין קבוצות חברתיות מתחרות. שתי דוגמאות מובילות מסייעות להמחשת טענתו ולהנהרת המעבר להסדרה משפטית-טכנולוגית: מאבק של הגולשים להשגת גישה רבה יותר למידע ואפשרות לשנותו ולהפיצו, ומאבק על דמותה של טכנולוגיית המידע כטכנולוגיה גנרטיבית, כלומר כזו שהשתמשים יכולים להתאימה ולשנותה. מתוך דיון זה מסיק ברכה שמאבקים אלה חשובים לא רק בשל תוצאותיהם המידיות, אלא גם לעיצוב עתיד יחסי הכוחות והפוליטיקה בחברת המידע.

המשפטן זהר עפרוני בוחן יסוד אחר של דיני המידע ושל טכנולוגיות המידע: את מהותו של המושג "מידע". הוא רואה במידע מושג מורכב ורב-פנים המקיים קשר הדוק לדיני קניין רוחני בפרט ולדין בכלל. ברובד המופשט, מידע הוא מושג חוץ-משפטי. בה בעת, עפרוני מצביע על כך שמידע מקיים יחסי גומלין עם הדין ברמות שונות ומגוונות. המשבצת המשפטית הכללית הקרויה לעתים "דיני מידע", או "דיני טכנולוגיות מידע", חובקת באמתחתה ענפי משפט שונים; בענפים אלה, הזיקה בין הדין לתהליך המידע נובעת מאיכותו הפנימית של המושג "מידע" ומשאיפתו של הדין להשפיע על תהליך זה. על יסוד הנחות אלה מנתח עפרוני את המידע כמושג מופשט, ומציע לגבש מסגרת תאורטית המותאמת לדין בנקודות ההשקפה בינו לבין הדין. את המסגרת המושגית המוצעת הוא מיישם לשם בחינת המאפיינים הכלליים של דיני מידע ושל דרך פעולתם, ואילו את המודל התאורטי המוצע הוא מיישם לפתרון שאלות פרטניות בדיני זכויות יוצרים.

השופטת ד"ר מיכל אגמון-גונן עסקה מתוקף תפקידה השיפוטי בכמה סוגיות מרכזיות של המשפט באינטרנט. בדין שהיא עורכת כאן, מציגה אגמון-גונן הרהור בדבר כוחו של המשפט בכלל, ומערערת על הנחות היסוד של המשפט בדבר כוחו: האם המשפט יכול להסדיר פעילויות שונות באינטרנט? הדברים אמורים בהסדרה של עבירות ושל עוולות כגון אתרי פדופילים, תרמית בניירות ערך, עוולות של לשון הרע, של פגיעה בפרטיות, של הטעיית הצרכן ושל הפרת זכויות קניין רוחני. אגמון-גונן מצביעה על שתי תכונות של האינטרנט אשר מקשות את האכיפה: הגלובליות של האינטרנט והאנונימיות של הגולשים. בשל תכונות אלה ניתן לעקוף את הוראות החוק הן באמצעים טכנולוגיים הן באמצעות פעילות ממדינות שבהן אין חקיקה דומה. בשל כך מעוררת אגמון-גונן את השאלה אם יש מקום להסדרה משפטית של פעילות באינטרנט, או שמא יש להשאיר נושאים אלו להסדרה פנימית של השחקנים המעורבים באינטרנט, היינו להסדרה טכנולוגית, ולהסתפק במה שהיא מכנה חקיקה מינימליסטית.

המשפטן דניאל בן-אוליאל בוחן זירה אחרת שבה מתפתח המשפט של טכנולוגיות המידע: ארגוני תקינה טכנולוגיים. תקינה של טכנולוגיות מידע משמשת מנגנון הסדרה חוץ-חקיקתי חשוב להסדרת תחומי טכנולוגיה עילית, ובכללם טלפוניה אלחוטית, מערכות מחשב ותכנה. בן-אוליאל טוען כי בהיעדרם של מנגנונים המבטיחים הליך קבלת החלטות דמוקרטי וללא מחויבותם של מוסדות ריכוזיים לערכים חברתיים, מתעורר החשש כי ארגוני תקינה ביזוריים, המינעים מן הרצון להשיא את רווחיהם, ישפיעו על עיצוב הטכנולוגיה ויעקפו את מנגנוני ההסדרה של המשפט הפוזיטיבי. במסגרת הליכי התקינה לא נבחנות מראש ההצעות השליליות האפשריות של הטכנולוגיה, כמו השלכותיה של רשת טלפוניה אלחוטית על הזכות לפרטיות. בפועל, בחינת השלכות התקינה על ערכים כאלה נעשית רק בדיעבד. בן-אוליאל מציג את הניתוח המוסדי (Institutional Analysis) כמוצא אפשרי למציאת איזון רגולטורי ראוי ביחס לאימוצן של טכנולוגיות חדשות. כדי להגיע לאיזון כזה יש צורך ללמוד את התהליכים בארגוני תקינה תעשייתיים ולהבין את יתרונותיהם ואת חסרונותיהם. הניתוח המוסדי של ארגוני התקינה הוא גם סיפור עלייתה של מעין רשות שלטון רביעית – המורכבת כיום מבלי של ארגוני תקינה תעשייתיים. תאגידים אלה הפכו כמעט בלי משים לאמונים על עקרונות ההליך הראוי בדיני המשפט המנהלי, על סבירותו ועל הגינותו כלפי טכנולוגיות חדשות. לפיכך, בן-אוליאל סבור

שמציאות זו דורשת מהמחוקק להבטיח שגם בהליך תקינה ביזורי בעיקרו יישמר רובך דמוקרטי של קבלת החלטות בנושא תקנים טכנולוגיים, ויובטחו, לפי הצורך, הערכים החברתיים המוגנים בדמוקרטיה ליברלית.

שערו השלישי של הספר כולל מקרי מבחן פרטניים, שבאמצעותם נבחנות מידת הרלבנטיות של ארגון הכלים המשפטי הקיים ויכולתו להתמודד עם האתגרים החדשים שמציבות לפתחו טכנולוגיות המידע. המשפטן עומר טנא בוחן את גורלה של הזכות לפרטיות בזירה המקוונת, ובאופן פרטני את הקטגוריה הטכנולוגית-משפטית של נתוני תקשורת. הוא פותח בבסיס המשפטי – פגיעה ב"סוד שיחו של אדם, בכתביו או ברשומותיו" היא פגיעה בזכותו החוקתית לפרטיות. היכולת לנהל שיחות ותכתובת פרטיות מבלי שהמדינה תתערב בהן מאפשרת להבחין בין משטרים דמוקרטיים לבין משטרים טוטליטריים, המבטיחים את כניעות נתיניהם באמצעות ציתותים, האזנות ואמצעי מעקב שונים. מי שחושש שעוקבים אחריו אינו יכול לממש זכויות חוקתיות נוספות כגון חופש הביטוי, זכות ההתאגדות וחירות התנועה. טנא מפענח את המסגרת המשפטית הזו, ומזהה כי רמת ההגנה החוקתית והחוקית המוענקת לאמצעי תקשורת נקבעת בהתאם להבחנה מרכזית בין תוכן תקשורת (communication contents) לבין נתוני תקשורת (traffic data). המשפט האמריקני, האירופי והישראלי מבטיחים, מצד אחד, הגנה קפדנית לתוכן של תקשורת; מן הצד האחר, הם מאפשרים ביתר קלות מעקב אחר נתוני תקשורת. טענתו המרכזית של טנא היא כי בעידן הטכנולוגי קורסת ההבחנה שבין תוכן לבין מעטפת, בין תוכן לבין נתוני תקשורת. כלשונו: "הסתכלת בקנקן – ראית מה יש בו". להערכתו, מגמה זאת אף תתגבר עם התפשטותן של טכנולוגיות המחשוב הכוללני (ubiquitous computing), טכנולוגיות המאפשרות לשבכים זעירים (כגון RFID) המוטבעים בפרטי לבוש, בתעודות זיהוי ובכרטיסים מגנטיים "לדווח" למאגרי מידע מרכזיים על אודות הרגלי התנועה והצריכה של אדם.

אחת הסוגיות המרכזיות שמתעוררות בנקודת ההשקה בין המשפט לטכנולוגיה היא זו של דיני זכויות יוצרים. המשפטנית אורית פישמן אפורי בוחנת מקרוב את גורלו של ענף משפטי זה כאשר הוא מיושם בסביבה הדיגיטלית. בדיקתה משתרעת על פני ציר היסטורי רחב. היא מצביעה על כך שבשיח המתקיים כיום על אודות זכות היוצרים בולט קולה של תנועה הקוראת לריסון זכויות היוצרים לנוכח המהפכה שחולל האינטרנט, תנועה שיצרה מושג שנהוג לכנותו "חברת המידע". בדיון מבקשת פישמן אפורי להסביר את עצם הופעתה של תנועה זו ולהתמודד עם טיעוניה. ניתוח ההתפתחות ההיסטורית של דיני זכויות היוצרים מלמד כי הם נולדו מתוך הצורך לקדם מדיניות ציבורית שעניינה הפצת ידע ותכנים. בד בבד, הסדרה זו נדרשה לפשר ולאזן בין אינטרסים מורכבים ולעתים נוגדים, וביניהם גם אינטרסים כלכליים של בעלי עניין פרטיים. התפתחויות כלכליות-פוליטיות וטכנולוגיות גרמו במהלך השנים לשינויים ולהתאמות בדיני זכויות היוצרים, אולם האינטרסים הנוגדים המתמודדים על הבכורה נותרו על כנם. פישמן אפורי סבורה שהעבר עשוי ללמד כי גם בהווה, בעידן "חברת המידע", ניתן לקיים שיח פרגמטי באשר לעיצובן הראוי של זכויות היוצרים; אולם יש לאמץ תוכנה בדבר הצורך המוכנה לפשר בין האינטרסים האמורים, אשר קיימים במציאות הסובבת את דיני זכויות היוצרים מזה כארבע מאות שנים.

המשפטן גיא פסח מעיין בסוגיה חברתית-טכנולוגית – שימור תרבות בסביבה דיגיטלית – ובנקודת ההשקפה שלה עם המשפט. מהו תפקיד המשפט בהבניית ההיסטוריה, הזיכרון והשכחה? הדוגמאות רבות: "פרויקט הספרים" של חברת "גוגל", אשר במסגרתו נסרקים, מתועדים, מאוחזרים ומועמדים לרשות הציבור מיליוני ספרים; אתרי שיתוף תוכן של תמונות, רשומות קול ווידאו דוגמת "יוטיוב" ו"פליקר"; רשתות חברתיות; "ארכיב האינטרנט" שבמסגרתו מתועדים, נשמרים ומונגשים העתקים של כל אתרי האינטרנט (כמעט); מיזמים ציבוריים להקמת מאגר של ייצוגים דיגיטליים של תכנים ממוסדות תרבות; ארכיונים מסחריים של צילומים ועוד. פסח משווה את השימור הדיגיטלי של התרבות למסגרות מסורתיות של שימור תרבות בסביבה מוחשית. הוא מסיק שהאינטרנט וטכנולוגיות מידע דיגיטליות מכוננים מחדש את התנאים הטכנולוגיים והחברתיים שבהם תכנים, מידע וחומרי תרבות נשמרים עבור הדורות הבאים, מסווגים ומונגשים או לחלופין, נמוגים, מודרים, נשכחים ונכחדים. בייחוד כוחן פסח את השפעתם של דיני זכויות יוצרים על שימורה הדיגיטלי של התרבות, ומצביע על חוסר התאמתו של הדין הנוכחי למציאות החדשה. הוא טוען שהמתכונת הנוכחית של דיני זכויות יוצרים תומכת בהפרטה של מרחבי הזיכרון החברתי ומעודדת אותה. גופים מסחריים והתקשורת התאגידית מקבעים אט אט את מעמדם כ"ארכיטקטים של העבר", בתוך דחיקת מעמדם של גופים ציבוריים ושל מסגרות דמוקרטיות ואזרחיות בתחום. מתוך כל אלה, פסח מציע מתווה נורמטיבי לפיו הוא מבקש לעצב מחדש את דיני השימור הדיגיטלי של התרבות.

בשער הרביעי והאחרון של הספר מוצגת זווית נוספת של המפגש שבין משפט לבין חברה וטכנולוגיה, והיא נקודת מבטם של חוקרי תקשורת. בטרם יפנה המשפטן לבחון את מידת התאמתם של ההסדרים המשפטיים לסביבת המידע, עליו לפתח הבנה של השינויים המתחוללים בזירה זו בנוגע למושא ההסדרה. כך, למשל, מתחקה חוקר התקשורת טל סמואל עזרן אחר השינויים בגבולות המרחב הציבורי. באמצעות מחקר אתנוגרפי הוא בוחן את היווצרותו של "מרחב ציבורי גלובלי" באינטרנט, מרחב המשלב בין נקודת הראות של המזרח והמערב. סמואל עזרן בוחן את נקודת המפגש הטעונה שבין אתרי חדשות מערביים לבין אתרי חדשות המתיימרים להציג נקודת מבט שונה. במחקר שהוא מציג בספר זה הוא בודק אם אתר אל־ג'זירה באנגלית, המתיימר להציג למערב את נקודת המבט של ה"אחר", אכן מצליח לאתגר את סדר יומם של אתרים מערביים. במחקר אמפירי נמצא כי גולשים מן המערב אכן מפנים לחומרים מאתר אל־ג'זירה באנגלית באופן תדיר, ואף מעוררים באמצעותם שאלות באשר למהימנות התקשורת המקומית. מצב זה מתקיים בעיקר באתרים אלטרנטיביים, אשר מחפשים חומרים המאתגרים את המדיה המסורתית, אולם גם ביומני רשת (בלוגים) ואף באתרי פורומים כלליים.

חוקרי התקשורת טלי יעקבי-גרוס ועמית פינצ'בסקי מציבים במרכז המחקר שלהם את ההשתקפות של המשפט בתקשורת, וביתר דיוק – בטלוויזיה. הם עושים זאת באמצעות בדיקה של דרמת הבילוש הטכנולוגית "זירת הפשע" (CSI) כהתפתחות האחרונה בסוגת הבילוש. באמצעות נקודת מבט היסטורית-השוואתית נחשפת דמותו של הבלש כמבטאת את הלכי הרוח של החברה שבה הוא פועל. לאורך ההיסטוריה שולבו כלים מדעיים בעלילות סיפורי הבילוש (זכוכית המגדלת של שרלוק הולמס או הארכיב של בלשים דוגמת פיליפ מארלו או סם ספייד), וחשיפת הפשע בישרה על פי רוב את השבת הסדר החברתי על כנו.

המחברים מוצאים כי במובנים מסוימים "זירת הפשע" אכן ממשיכה את המסורת הבלשית, הן מבחינת מבנה הנרטיב הן מבחינת המוטיבים שבהם עסקה סוגת הבילוש באופן מסורתי. אולם למרות קווי ההמשך, ניתן להצביע על כמה הבדלים מהותיים המציבים את "זירת הפשע" בנקודת מפנה ביחס לסוגת הבילוש כולה: "זירת הפשע" מתאפיינת בשניוים בולטים בדמות הבלש, במרחב החברתי שבו הוא פועל ובעיקר בהגדרה מחדש של היחסים בין הסוכן האנושי לבין הטכנולוגיה. ייחודה של הסדרה נעוץ באפשרויות החדשות שיוצרת הפרקטיקה המדעית: ברמה הנרטיבית, הפתרון הטכנולוגי־מדעי מעניק הסבר חד־משמעי לתעלומה באמצעות בדיקות המעבדה, פירוק הגופה לכדי רצפי DNA וכדומה; ואילו ברמה הפרשנית, הפרקטיקה הטכנולוגית־מדעית מובילה למשא ומתן על מהותם של האנושי ושל הטכנולוגי ועל מערך היחסים ביניהם. לפיכך ניתן לראות בסדרה מקבילה פופולרית לשיח האקדמי על אודות הפוסט־אנושי (post-human), שיח הדן בשאלת קשרי הגומלין שבין האנושי לטכנולוגי, ובתהליך שטטוש הגבולות ההיררכיים ביניהם.

* * *

בסיום הקדמה זו אנו מבקשים להודות למי שליוו את הפרויקט המורכב הזה עד כה. היזמה לספר היא של העורך הראשי של סדרת הספרים "משפט, חברה ותרבות", חברנו פרופסור מני מאוטנר. מני, מוקסם מהשינויים שמחוללת הטכנולוגיה בחיינו וסקרן עד אין קץ כדרכו, יזם את הספר, שפע רעיונות וליווה אותנו בהתלהבות לכל אורך התהליך. אנו מודים לו על תמיכתו הבלתי מסויגת. כותבי המאמרים נענו לאתגר להפיק תמונת מצב של משפט וטכנולוגיה בישראל; לאיכות המאמרים תרמה נכונותם להתמודד עם אי־ספור הערות, תיקונים וגרסאות של מאמריהם. ראויה לציון גם עבודתם של חברי וחברות המערכת, תלמידי הפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל־אביב, ובראשם העורכים הסטודנטים ישראל (רולי) בר ושני שלם, שניצחו על המלאכה בתבונה ובכישרון; תרומתה של עבודתם המאומצת לספר ניכרת. עוזרי המחקר אלון הראל, עומר פרצ'ק וחגי קלעי סייעו לנו גם הם בבדיקות חוזרות ונשנות ובהשלמות שונות. נילי גור אריה הפליאה בעריכת הלשון. לבסוף, נתונה תודתנו למזכירת המערכת מיכל לוקר־אשד, שליוותה את התהליך כולו בכל שלב משלביו ושבלעדיה לא היה הספר מתממש. תודתנו נתונה עוד למשפחת צדוק על הדרך הנפלאה להנצחתו של משפטן דגול, דרך שמאפשרת לנו להביא את הדברים אליכם הקוראים.

עריכת ספר שעוסק בקשרי הגומלין שבין משפט לטכנולוגיות מידע מעוררת את החשש שהתוכן יתיישן בטרם יראה הספר אור. אולם, אנו סבורים ומקווים שהשאלות שעולות כאן נוגעות בלבן של הקשר המורכב הזה ומנסות לפענחו, ולכן ישרדו את מבחן הזמן.